

Tussen vangnet en trampoline

Over de inzet van publieke middelen voor participatie en zekerheid.

Hans Adriaansens, Krijn van Beek en Rienk Janssens

Werkdocument 8

Discussiebijdrage van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling
op verzoek van de Tweede Kamer der Staten Generaal, i.c. de
Vaste Kamercommissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Den Haag, maart 2005

De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) is de adviesraad van het Kabinet en de Staten-Generaal op het gebied van maatschappelijke participatie en stabiliteit. De RMO adviseert zowel gevraagd als ongevraagd over de hoofdlijnen van beleid. De RMO bestaat uit negen onafhankelijke kroonleden: de heer prof. dr. H.P.M. Adriaansens (voorzitter), de heer prof. mr. J.M. Barendrecht, mevrouw prof. dr. T.V. Blokland-Potters, mevrouw prof. dr. J. van Doorne-Huiskes, de heer prof. dr. P.H.A. Frissen, de heer mr. S. Harchaoui, mevrouw Y. Koster-Dreese, mevrouw drs. J.G. Manshanden, MPA en de heer prof. dr. M. de Winter.

De heer dr. K.W.H. van Beek is algemeen secretaris van de Raad.

Parnassusplein 5
Postbus 16139
2500 BC Den Haag
Tel. 070 340 52 94
Fax 070 340 54 46
rmo@adviesorgaan-rmo.nl
www.adviesorgaan-rmo.nl

Auteursrecht voorbehouden

© Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, Den Haag 2005

Niets in deze uitgave mag worden openbaar gemaakt of verveelvoudigd, opgeslagen in een dataverwerkend systeem of uitgezonden in enige vorm door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder toestemming van de RMO.

Voorwoord

De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling is door de vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid van de Tweede Kamer der Staten Generaal gevraagd om in kort tijdbestek een hoofdlijnennotitie op te stellen over een toekomstbestendig stelsel op het terrein van arbeidsmarkt en sociale zekerheid.

Met het voorliggende document geeft de Raad aan dit verzoek gehoor. Het document moet vooral gezien worden als een bijdrage tot discussie en verdere doordenking. Het leek de Raad onverstandig om op korte termijn en over een zo veelomvattend onderwerp een afgerond advies te doen verschijnen. Dat neemt niet weg dat de aangedragen oplossingsrichting naar de mening van de Raad het nader bestuderen meer dan waard is. De basis voor deze oplossingsrichting concentreert zich rond de introductie van een fiscaal toeslagstel dat recht doet aan zowel de beschermings- als de activeringsfunctie van de sociale zekerheid.

De RMO nodigt de commissie-SZW uit om langs de beschreven lijnen verder te denken en is uiteraard graag bereid daartoe de nodige bijdragen te verlenen.

prof. dr. H.P.M. Adriaansens
voorzitter

dr. K.W.H. van Beek
secretaris

Inhoud

1	<i>Inleiding</i>	6
2	<i>Vangnet én trampoline</i>	8
3	<i>Fouten van de tweede en derde soort</i>	11
4	<i>Bescherming</i>	14
5	<i>Activering</i>	17
5.1	Demotiebeleid	18
5.2	Armoedeval	19
5.3	Een advocaat van de publieke zaak	21
6	<i>Een fiscaal toeslagstelsel</i>	23
6.1	Tot slot (en verder)	25
	<i>Bijlage adviesvraag</i>	31
	<i>Overzicht van uitgebrachte adviezen</i>	33

1 Inleiding

De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling geeft graag gehoor aan het verzoek van de Tweede Kamer der Staten Generaal in casu haar vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid om een hoofdlijnennotitie op te stellen over een toekomstbestendig stelsel op het terrein van arbeidsmarkt en sociale zekerheid. Gelet op het korte tijdbestek waarop dit verzoek gehonoreerd dient te worden, zal de Raad vooral putten uit twee recent verschenen adviezen, te weten:

- *Vershil in de verzorgingsstaat. Over schaarste in de publieke sector.* RMO-advies 30, november 2004;
- *Mogen ouderen ook meedoen*, RMO-advies 33, december 2004.

Dat is overigens zeker geen verlegenheidskwestie, aangezien de Raad van mening is dat beide adviezen voldoende stof bevatten voor een eerste beantwoording van de gestelde vragen.

Het eerste advies – *Vershil in de verzorgingsstaat* – gaat over de scheefgroei in de verdeling van publieke middelen. Het profijt van de overheid slaat lang niet altijd neer op die plaatsen waar dat het hardst nodig is. Dat komt omdat allerlei publieke voorzieningen generiek zijn opgebouwd, gelijk geldend voor iedereen die daarvoor in aanmerking kwam. In de loop van de ontwikkeling van de verzorgingsstaat is echter de differentiatie binnen bevolkingsgroepen zozeer toegenomen, dat thans ook mensen van die voorzieningen profiteren die dat ofwel niet nodig hebben, ofwel dat volledig zelf zouden kunnen betalen. Het gevolg daarvan is dat de spoeling steeds dunner wordt voor degenen die van die voorzieningen afhankelijk zijn. Dat werd in het advies een ‘fout van de derde soort’ genoemd (zie paragraaf 3). Om die fout te voorkomen, werd in dat advies gepleit voor een (verdere) fiscalisering van de inzet van dergelijke overheidsvoorzieningen.

In het tweede advies - *Mogen ouderen ook meedoen* - heeft de Raad vooral stilgestaan bij de participatie van ouderen in de samenleving. Het advies vormt een pleidooi om niet langer via allerlei financiële arrangementen oudere burgers te stimuleren inactief te zijn, maar juist om hen te stimuleren actief te zijn. Bijvoorbeeld door VUT-regelingen te verbinden met het verrichten van activiteiten, betaald werk, vrijwilligerswerk of mantelzorg. Of door zelfstandig ondernemerschap van ouderen te stimuleren, in de vorm van een bijzondere belastingfaciliteit. Ook is in het advies de suggestie gedaan voor de ontwikkeling van deelpensioenen (geen deeltijdpensioenen, omdat een deelpensioen ook fulltime werk tegen een lager salaris mogelijk moet maken) zodat mensen kunnen blijven werken, zij het vaak in lager betaald werk of in deeltijd.

Vanuit enkele basisgedachten uit deze adviezen beantwoordt de Raad het verzoek om zijn visie te geven op een toekomstig stelsel op het terrein van arbeidsmarkt en sociale zekerheid.

2 Vangnet én trampoline

Een stelsel van sociale zekerheid heeft naar de mening van de Raad een dubbele functie:

- het bieden van inkomenszekerheid aan diegenen die niet zelf in hun onderhoud kunnen voorzien en
- het bevorderen van de deelname aan activiteiten van diegenen die tijdelijk gebruik maken van sociale zekerheid, zodat ze zich in de toekomst wel zelf kunnen onderhouden.

De inzet van publieke of collectieve middelen onder de vlag van sociale zekerheid moet dus leiden tot inkomenszekerheid én (arbeids)participatie.

In het verleden is het accent eenzijdig gelegd op het verstrekken van inkomenszekerheid. Natuurlijk zullen er altijd (kwetsbare) mensen zijn voor wie de sociale zekerheid primair een vangnetfunctie vervult. Deze groep – daarover bestaat inmiddels wel vrij algemene consensus – is in het verleden echter te omvangrijk geweest. Veel burgers voor wie de vangnetfunctie tijdelijk diende te zijn, zijn om verschillende redenen in het vangnet blijven hangen. Dat heeft ertoe geleid dat de sociale zekerheid te veel inactiviteit subsidieerde.

Als reactie daarop kwam het accent de laatste tijd vooral op participatie te liggen, arbeidsparticipatie wel te verstaan. Die accentverlegging is nuttig en verstandig geweest, omdat idealiter de meest bestendige inkomenszekerheid nu eenmaal via arbeidsparticipatie verloopt. Bovendien leidt subsidiëring van inactiviteit tot een grote belasting van de economie, waardoor uiteindelijk ook de uitkeringen niet meer kunnen worden opgebracht. Maar hoe verstandig ook, de nieuwe nadruk op de participatiebevorderende functie van sociale zekerheid mag er natuurlijk niet toe leiden dat de 'vangnetfunctie' in het ongerede raakt. In een toekomstbestendig stelsel van sociale zekerheid dienen beide functies – vangnet en trampoline – waar mogelijk in onderlinge samenhang worden behartigd: vangnet voor hen die echt niet zonder een beroep op de publieke

middelen kunnen, trampoline voor hen die een opstap nodig hebben naar (hernieuwde) arbeidsparticipatie.

Het eigenaardige van de huidige situatie rond de sociale zekerheid in de ruimste zin van het woord – de verzorgingsstaat – is dat aan beide doelstellingen niet adequaat wordt tegemoet gekomen. De herijking van de verzorgingsstaat heeft gezorgd voor een zodanige verkleining van voorzieningspakketten of uitkeringsniveaus dat bepaalde bevolkingsgroepen het moeilijk hebben om het hoofd boven water te houden. Te denken valt aan ouderen die alleen van een AOW-uitkering moeten rondkomen, aan mensen die langdurig op een (uitkering op) minimumniveau zijn aangewezen en aan mensen die geconfronteerd worden met een stapeling van buitengewone kosten op het gebied van bijvoorbeeld gezondheid, kinderopvang, wonen, zorg en dergelijke.

Anderzijds moeten er nog heel wat barrières worden geslecht om de participatiebevorderende functie van publieke dienstverlening handen en voeten te geven. Wat te denken van schooltijden die niet synchroon lopen aan werkdagen, zodat de arbeidsparticipatie van ouders wordt gehinderd. Of van het structurele tekort aan kinderopvang en het feit dat in vele gevallen de daaraan verbonden kosten hoger liggen dan de nettoverdiensten van een van de beide ouders? En dan spreken we nog maar niet van de omvangrijke subsidies die aan het vroegtijdig stoppen met betaalde arbeid zijn verbonden of van de risico's die de stap naar betaald werk met zich meebrengt voor eerder opgebouwde uitkeringsrechten.

Wie goed kijkt naar de inrichting van het huidige stelsel van sociale zekerheid (en de maatschappelijke instituties daaromheen) zal merken dat niet zozeer het perspectief van meedoen het stelsel en de instituties grotendeels heeft bepaald, maar juist de belemmeringen die 'meedoen' in de weg staan. Voor alleenstaande moeders is het erg lastig om zorg- en werktaken te combineren, waardoor ze bijna gedwongen worden een beroep op de Bijstand te doen. Lange tijd zijn talloze werknemers in de WAO terechtgekomen, terwijl ze

hoogstwaarschijnlijk wel bij een andere werkgever aan de slag hadden gekund. Verder dienden VUT en prepensioen als opstap voor een door de maatschappij gepropageerd Zwitserlevengevoel. En de armoedeval ten slotte heeft er lange tijd voor gezorgd dat non-participatie beter loonde dan participatie.

De vraag is hoe dat zo is gekomen. Daarover gaat de volgende paragraaf.

3 Fouten van de tweede en derde soort

In *Vershil in de verzorgingsstaat* heeft de RMO de vinger gelegd op de specifieke dynamiek die de verzorgingsstaat in de loop van de tijd heeft gekenmerkt. In de opbouwperiode van de verzorgingsstaat heeft de overheid een aantal basisvoorzieningen voor de gehele samenleving willen garanderen. Maar na verloop van tijd werd een interne dynamiek zichtbaar die verregaande gevolgen had: telkens wanneer bleek dat (een deel van) de maatschappij de toegang tot een bepaalde basisvoorziening (qua type of qua omvang) miste – een ‘fout van de eerste soort’ – dan was de reactie om het voorzieningenniveau op generieke wijze uit te breiden. Dit had na verloop van tijd als resultaat dat niet alleen degenen die een noodzakelijke behoefte aan de voorziening hadden, ervan profiteerden, maar ook de mensen die – als gevolg van de algemene welvaartstoename – eigenlijk best zonder zouden hebben gekund. Dit mechanisme wordt wel de ‘fout van de tweede soort’ genoemd, waarvan de voorbeelden de afgelopen decennia talrijk waren en zich uitstrekken over alle domeinen van de verzorgingsstaat. Denk bijvoorbeeld aan het veelvuldige gebruik van WAO, VUT en – om maar een voorbeeld van buiten de sociale zekerheid te noemen – AWBZ. Wat tot stand kwam onder de vlag van solidariteit en rechtvaardige verdeling, leidde in de praktijk door overmatig gebruik (dat soms grensde aan misbruik) tot een continue uitbreiding van voorzieningen, waarvan de relatie met de behoefte steeds meer uit het zicht verdween.

Toen duidelijk werd dat de verzorgingsstaat onbeheersbaar en onbetaalbaar dreigde te worden, brak de fase van herziening en herstructurering aan. Vreemd genoeg gebeurde dat (en gebeurt dat in feite nog steeds) op dezelfde manier als waarop de verzorgingsarrangementen tot stand waren gekomen, namelijk generiek. Pakketverkleining, niveauverlaging en het opschroeven van de eigen bijdragen zijn overwegend generieke maatregelen, die nauwelijks gedifferentieerd zijn naar inkomenspositie en naar de relatie tussen behoefte

en voorziening. Deze generieke terugtred leidt tot wat we in *Vershil in de verzorgingsstaat* de 'fout van de derde soort' hebben genoemd: om overmatig gebruik van voorzieningen te voorkomen, worden voorzieningen generiek gekort, waardoor juist de groepen die ze echt nodig hebben, niet genoeg hebben aan wat rest van die voorzieningen. Het gevolg is dat kwetsbare burgers getroffen worden. Ouderen zeggen de thuiszorg op omdat ze de eigen bijdragen niet meer kunnen opbrengen; gehandicapten zien af van (vrijwilligers)werk of zelfs van doktersbezoek omdat ze de taxikosten niet meer vergoed krijgen; en zieke werknemers krijgen vanwege de algemene verlaging in loondoorbetaling in hun tweede ziektejaar te kampen met koopkrachtverlies.

Opmerkelijk – en voor onze gedachtegang cruciaal – is dus dat zowel de fout van de tweede als de fout van de derde soort het gevolg is van een bepaald gelijkheidsdenken. Ontstaat overmatig gebruik door een generieke uitbreiding van het voorzieningenniveau, de huidige problemen voor de meest 'behoeftigen' zijn het gevolg van een generieke korting van het voorzieningenniveau. Het is voortdurend alsof de kaasschaafmethode wordt toegepast: van alles een beetje minder voor iedereen – de pil uit het ziekenfonds, verwijdering van huishoudelijke taken uit de thuiszorg, geen 100% doorbetaling in het tweede ziektejaar, vermindering van de basisbeurs en de kinderbijslag – maar aan de systematiek als zodanig verandert weinig. De overheid blijft zich verantwoordelijk beschouwen voor de invulling van voorzieningen, maar roomt wel steeds een laagje van het totaalpakket af. Gevolg: de omvang van voorzieningen wordt steeds minder, zonder dat dit voor de daadwerkelijk behoeftigen op een ander niveau gecompenseerd of aangevuld wordt.

Tegelijk heeft de herstructurering er niet toe geleid dat de mogelijkheden voor activering al ten volle worden benut. Al is er op dat terrein veel gewonnen, toch blijkt de sociale zekerheid nog steeds een 'gulzige institutie': vaak worden mensen gedwongen tot inactiviteit of blijft het in elk geval een aantrekkelijke optie. Een belangrijke oorzaak hiervan is dat de verstrekking van uitkeringen in het verleden vooral gekoppeld was aan de eis van inactiviteit. In feite wordt aan

mensen – voordat ze een uitkering kunnen ontvangen – gevraagd aan te tonen dat ze hulpbehoevend zijn. Het gevolg is dat bij bijvoorbeeld WAO-keuringen mensen zich vooral inspinnen om aan te geven wat ze niet kunnen. Voor de bijstand moeten ze aantonen dat ze geen baan kunnen krijgen en voor de WW dat ze echt steeds voor een sollicitatie afgewezen worden. Het is juist deze bewijslogica die mensen vasthoudt in hun hulpbehoevende situatie. Hun talent en overtuigingskracht investeren ze vooral in laten zien dat ze hulp nodig hebben en mede daardoor blijft die hulp ook daadwerkelijk nodig. Het is een vicieuze cirkel waar elk humaan systeem van wederzijdse solidariteit tot op zekere hoogte last van heeft.

Onze voorlopige conclusie is dat het huidige stelsel van sociale zekerheid niet optimaal beschermt en te weinig activeert. Het vangnet is te krap voor diegenen die het echt nodig hebben; de trampoline veert niet genoeg voor diegenen die actief kunnen zijn. Het moet dus anders. Dat is makkelijker gezegd dan gedaan. Over het ontwerp van een toekomstbestendig stelsel van sociale zekerheid valt immers veel te zeggen. In het korte bestek van deze notitie – en zeker ook in het door de themacommissie gegeven tijdsbestek – kunnen slechts enkele hoofdlijnen van zo'n ontwerp worden geschetst.

Allereerst zullen we nader ingaan op de eerste doelstelling van de sociale zekerheid: het bieden van inkomenszekerheid. Daarna zal de activerende functie de aandacht krijgen.

4 Bescherming

Hoe kan de beschermingsfunctie van een toekomstig stelsel van sociale zekerheid worden versterkt? Het antwoord op deze vraag willen we zoeken in een betere verdeling van het profijt van de overheid. Dat vraagt een afscheid van het type denken dat inherent was aan de periode van uitbouw van de verzorgingsstaat. Dat is het denken vanuit collectieve overheidsverantwoordelijkheid en generiek beleid. Startpunt hierin zijn de publieke voorzieningen, waaraan de burger – wanneer hij daartoe in staat is – hooguit een eigen bijdrage moet leveren. Het probleem is echter dat dit uitgangspunt uitgaat van gelijke voorzieningen voor alle burgers, met daarin een intrinsieke neiging tot fouten van de tweede en derde soort.

In *Vershil in de verzorgingsstaat* hebben we geconstateerd dat bovenbeschreven gelijkheidsdenken niet meer past in de huidige samenleving, waarin individuele preferenties de boventoon voeren en waarin een hoge mate aan differentiatie bestaat ten aanzien van inkomen en bestedingsmogelijkheden. Terwijl de ideologie van de verzorgingsstaat de emancipatie van de zwakken hoog in het vaandel droeg, zijn het de laagste inkomensgroepen die onder die dynamiek van differentiatie het meest te lijden hebben (gehad). Vanuit de filosofie die ooit aan de opbouw van de verzorgingsstaat ten grondslag heeft gelegen en die een groot deel van de bevolking in goeden doen heeft gebracht, zouden we daarom opnieuw moeten zoeken naar instrumenten die de echt kwetsbaren in de samenleving op weg kunnen helpen. Deze instrumenten zullen beter in staat moeten zijn maatwerk te leveren ten aanzien van de relatie tussen behoefte en voorziening.

Om de beschermingsfunctie van het socialezekerheidsstelsel adequaat in te vullen, dient een nieuw instrumentarium volgens de RMO aan twee voorwaarden te voldoen. Het zou allereerst een beter onderscheid moeten maken tussen mensen die de desbetreffende publieke voorziening wel en mensen die

haar niet nodig hebben. Een nieuw stelsel zal een veel scherpere lijn moeten trekken tussen wie wel en wie niet voor ondersteuning met publieke middelen in aanmerking komt. Alleen door de publieke middelen gericht – dat wil zeggen voor de daadwerkelijk behoeftigen – in te zetten, kunnen fouten van de derde soort worden voorkomen. Dat houdt in dat er een andere verdeling van het profijt van de overheid zal ontstaan. In tegenstelling tot nu komt dat profijt meer terecht bij de mensen die het echt nodig hebben.

Dit kan volgens de Raad alleen maar wanneer het stelsel ook aan een tweede voorwaarde voldoet, namelijk dat het aanvangt bij de eigen, private mogelijkheden van burgers. Niet alleen kan de overheid de eigen mogelijkheden van burgers (die volop aanwezig zijn: zie *Verschil in de verzorgingsstaat*, bijlage 2) gebruiken om het beroep op de publieke middelen te verminderen, ook en vooral zal ze een stelsel moeten ontwerpen dat de eigen mogelijkheden prikkelt en stimuleert. Met andere woorden: de overheid zal niet zozeer (zoals tot nog toe vooral gebeurde) de omvang van haar voorzieningen moeten verkleinen, maar veeleer de aard. Ze zal bewust taken moeten afstoten en in de plaats daarvan een kader scheppen dat ruimte biedt aan en een beroep doet op private mogelijkheden en initiatieven van burgers en andere maatschappelijke actoren.

Deze twee voorwaarden betekenen een andere manier van denken met als startpunt individuele verantwoordelijkheid. Deze manier van denken start niet bij publieke voorzieningen, waaraan de burger dan afhankelijk van zijn situatie een eigen bijdrage levert. In plaats daarvan begint deze denkwijze bij de eigen verantwoordelijkheid van burgers – misschien is het beter te spreken van eigen mogelijkheden of capaciteiten –, waarbij het vervolgens de vraag is hoe en wanneer de publieke bijdrage daarbij moet aangrijpen. Alleen als we in staat zijn de publieke bijdrage gericht en specifiek in te zetten op plekken waar dat nodig is, zullen we er in slagen om op termijn de kwetsbaren en sterken in de samenleving bij elkaar te houden. Een dergelijk uitgangspunt heeft – als het gaat om verstrekking van publieke middelen – uiteindelijk niet zozeer gelijkheid

als uitgangspunt, maar verschil. Of anders gezegd, gelijkheid ontstaat door verschillende gevallen verschillend te behandelen. Dit leidt uiteindelijk ook tot een omkering in de verhouding tussen publiek en privaat: niet het publieke, maar het private staat voortaan voorop.

5 Activering

Om het stelsel activerender te maken – de tweede functie van het stelsel van sociale zekerheid –, is eveneens een omslag in het denken nodig, die voortvloeit uit de omkering van publieke en private verantwoordelijkheid. Die omslag houdt in dat we niet langer inactiviteit subsidiëren, maar uitgaan van activiteit.

We zagen al dat er tot op heden vooral sprake was van een soort negatieve bewijslast als het gaat om de toekenning van uitkeringen. Mensen worden in het huidige systeem vooral uitgenodigd om aan te tonen wat ze niet kunnen doen en worden weinig geprikkeld om aan te geven waartoe ze wel in staat zijn. In de praktijk blijkt het voor veel mensen dan ook aantrekkelijk om inactief te blijven, aangezien een poging tot activiteit risico's met zich meebrengt. Zo is het voor mensen die in de huidige praktijk een WW- of WAO-uitkering ontvangen risicovol om aan de slag te gaan, omdat de mogelijkheid bestaat dat de mensen de arbeidsmarkt opnieuw moeten verlaten en dan slechts in aanmerking komen voor een nieuwe, lagere uitkering, gebaseerd op de korte en misschien wel lager betaalde arbeidsperiode.

Dezelfde voorkeur voor het stimuleren van inactiviteit zie je in de herfst van iemands arbeidscarrière. Er zijn in de huidige praktijk behoorlijk wat mogelijkheden om die herfst snel te doen veranderen in winter: mensen krijgen allerlei prikkels om vroegtijdig het arbeidsproces te verlaten. En onderzoek toont aan dat mensen daar ook gevoelig voor zijn: als we oudere werknemers subsidiëren om uit het arbeidsproces te gaan, dan doen ze dat ook. Ze volgen bij wijze van spreken letterlijk hun portemonnee (Groot en Heyma 2004). Tegelijk blijkt dat veel ouderen na het verlaten van de arbeidsmarkt met veel 'onvervulde activiteiten' blijven zitten. Hun potentieel van betaalde of onbetaalde arbeid is veel groter dan dat wat in werkelijkheid – ook volgens hun eigen oordeel – wordt benut.

Dit bracht de RMO in *Mogen ouderen ook meedoen* tot het formuleren van een ander perspectief: in plaats van burgers financieel te stimuleren inactief te zijn, is het vanuit de activeringsfunctie van de sociale zekerheid veel aantrekkelijker hen te stimuleren actief te zijn. Natuurlijk zullen er altijd mensen zijn voor wie dat niet opgaat – voor hen blijft de beschermingsfunctie van sociale zekerheid primair –, maar als principe kan de bepleite omslag volgens de RMO een belangrijke bijdrage leveren aan de activering tot participatie. In de rest van deze paragraaf staan we stil bij een aantal mogelijkheden om deze omslag nader in te vullen.

Een essentieel onderdeel van de beschreven omslag is gelegen in een breuk met de traditionele opvatting over leven en werken. Doel van deze breuk is dat mensen – jong en oud – hun betaalde en onbetaalde werkzaamheden gelijkmatiger over hun levensloop kunnen plooiën. In *Mogen ouderen ook meedoen* heeft de Raad dit idee toegepast op de participatie van ouderen in de samenleving. Vandaar dat we in het vervolg vooral op de positie van ouderen ingaan. De tijd was te kort om onze voorstellen uit te werken voor andere leeftijdsgroepen, zoals de spitsuurgeneratie. Dat vergt een nader onderzoek.

5.1 Demotiebeleid

Hoe kunnen oudere generaties zonder barrières in de samenleving participeren? Daarvoor is het nodig dat er veel dynamischer dan nu wordt gedacht over het uittredingsproces, wat kan worden vormgegeven in een omvattend demotiebeleid.

In *Mogen ouderen ook meedoen* wordt geconstateerd dat veel oudere werknemers wel willen blijven werken, maar niet in de functie die ze al zo lang vervullen. Het zou, zo is de logische gevolgtrekking, daarom goed zijn om veel meer dan voorheen mogelijkheden te bieden om gedurende een carrière of op oudere leeftijd nog van baan te veranderen. Momenteel brengt een carrièreswitch vrijwel altijd kosten met zich mee. Dat zou volgens de Raad anders moeten. In plaats van tot ongeveer halverwege de vijftig bij dezelfde werkgever te blijven, moet het gebruikelijk worden om eerder een nieuwe carrière

te starten die vervolgens ook langer kan worden 'volgehouden'. Een belangrijke prikkeling hiervoor is gelegen in omscholingsfaciliteiten. De overheid zou bijvoorbeeld hiervoor financiële middelen kunnen creëren in de vorm van een speciale leenfaciliteit voor volwassenen. Ook is het mogelijk hierover in CAO's afspraken te maken en daarvoor gelden te reserveren in de opleidings- en ontwikkelingsfondsen per bedrijfstak. Nog een optie zou zijn om in de levensloopregeling een extra studiekostenfaciliteit in te bouwen, ook al heeft die variant als nadeel dat omscholing hiermee een volledig individuele aangelegenheid wordt, terwijl hier toch een collectief belang in het geding is.

Onderdeel van het demotiebeleid is ook de regelgeving rond de vervroegde uittreding. Veel meer dan nu het geval is, zou die op een slimme manier moeten worden gekoppeld aan activiteiten die de uittrekders graag nog willen en kunnen verrichten, zodat de VUT activiteit stimuleert in plaats van inactiviteit bevordert. Ook zou – zoals in de inleiding al is gememoreerd – de overheid zelfstandig ondernemerschap van ouderen via een bijzondere belastingfaciliteit kunnen stimuleren en zich samen met de sociale partners kunnen inzetten voor de ontwikkeling van deelpensioenen.

5.2 Armoedeval

De activeringsfunctie van de sociale zekerheid is verder gebaat bij het wegnemen van de armoedeval: het probleem dat de keuze voor werk niet betekent dat er ook hogere inkomsten uit voortvloeien. De armoedeval is er in verschillende soorten, zoals bij de stap van inactiviteit naar activiteit (van geen werk naar wel werk) en bij de stap van activiteit naar activiteit met een hoger inkomen. De Raad ziet (het wegnemen van) de armoedeval als een van de toetsstenen voor een toekomstbestendig socialezekerheidsstelsel, vandaar dat we aan het slot pleiten voor meer onderzoek daarnaar.

De armoedeval wordt in belangrijke mate veroorzaakt door het bestaan van verschillende inkomensafhankelijke uitkeringen naast elkaar. Wanneer in de huidige situatie een uitkeringsgerechtigde (bijvoorbeeld in het kader van WW of

bijstand) gedeeltelijk werk aanvaardt en zo dus meer inkomsten genereert, loopt hij het risico deze netto inkomsten direct kwijt te raken, bijvoorbeeld door verlies van huursubsidie, kwijtschelding van lokale belastingen en dergelijke. Wanneer hij dan ook nog eens door het aanvaarde werk noodzakelijke kinderopvang moet bekostigen, zal hij uiteindelijk per saldo zelfs minder te besteden hebben.

Om de armoedeval aan te pakken wordt vaak – zo ook in *Nieuwe accenten op het terrein van werk en inkomen* (Ministerie van SZW 2004: 24) – de suggestie gedaan om de inkomensafhankelijke regelingen af te bouwen. In plaats daarvan zou er, zoals onder andere het Baliemanifest beoogt (Buurmeijer et al. 2004), een basisuitkering moeten komen die losstaat van inkomen of vermogen. De gedachte achter deze basisuitkering is mede ingegeven door het tegengaan van de armoedeval. Als iedereen, ongeacht vermogen of inkomen, een uitkering ontvangt en de voorzieningen boven het basisoniveau een zaak van de burgers zelf is (individueel of groepsgevijs), dan zou – zo is de gedachte – worden voorkomen dat eigen inkomsten via bijvoorbeeld een extra afgesloten verzekering of het aanvaarden van een baan leiden tot een verlies van inkomsten uit de gemeenschapskas. De basisvoorziening blijft immers voor iedereen en in elke situatie gelijk.

Deze redenering vertoont echter alle ingrediënten van de eerder genoemde fouten van de tweede en – uiteindelijk – de derde soort: een generieke basisvoorziening noopt vroeg of laat tot verlaging van die voorziening waar juist de meest behoeftigen de dupe van worden. Het is daarom naar de mening van de Raad juist de kunst de oplossing te zoeken in arrangementen die méér afhankelijk zijn van de eigen initiatieven en mogelijkheden van burgers. Ter vergelijking kan gekeken worden naar de Amerikaanse zogeheten *earned income tax credit* (EITC) die we in Nederland hebben vormgegeven als arbeidskorting (Oers et al. 1999). De arbeidskorting is een belastingvrijstelling voor werkenden. Het bijzondere van EITC is echter dat die ook uitgekeerd kan worden als de vrijstelling hoger is dan de te betalen belasting, waardoor dus het netto-inkomen van een werkende boven het bruto-inkomen kan uitkomen. In Neder-

landse termen zou dit betekenen dat de arbeidskorting in de inkomstenbelasting veranderd wordt in een arbeidstoelage die juist voor lage inkomens substantieel kan zijn. De volgende stap zou dan kunnen zijn dat het bruto minimumloon lager gelegd kan worden dan het netto minimum.

Op deze manier worden twee voordelen behaald. Ten eerste kunnen we op deze wijze werken naar een model waarin de activiteit van mensen de basis is voor hun toeslag. De private verantwoordelijkheid betekent dat in principe iedereen een inkomen probeert te verwerven dat het sociaal minimum te boven gaat. Voorzover dat niet lukt (en er ook duidelijke gronden bestaan waarom dat niet lukt, zoals (gedeeltelijke) arbeidsongeschiktheid of gebrek aan werk) is er de mogelijkheid om voor een toeslag in aanmerking te komen, tot boven het niveau van het huidige sociale minimum. Ten tweede kan een ombouw van uitkeringen naar fiscale toeslagen de armoedeval beperken, aangezien in dat ene fiscale regime (meer uitgewerkt in paragraaf 6) de bestaande hobbels in het bruto-nettotraject kunnen worden gladgestreken.

5.3 Een advocaat van de publieke zaak

Een van de voorwaarden voor een activerend stelsel is dat er een scherpe lijn wordt getrokken tussen degenen die zich met recht beroepen op een publieke bijdrage en degenen die zonder kunnen. Hiervoor dienen zich in theorie twee mogelijkheden aan. De eerste is dat de politiek besluiten neemt op basis van zo objectief mogelijke criteria, waarbij vooral het inkomen een belangrijke rol zal spelen. Maar we hebben intussen wel een uitgebreide historie van twijfelgevallen rondom schijnbaar objectieve criteria. Zo is het bij arbeidsongeschiktheid voor indiceerders of toekenners vaak moeilijk vast te stellen in hoeverre de desbetreffende persoon nu werkelijk in staat is te werken. In het verleden is dit type twijfel aanleiding geweest om de groep van begunstigten steeds weer uit te breiden; een fout (van de tweede soort) die, zoals we zagen, na verloop van tijd de oorspronkelijke doelstellingen van de verzorgingsstaat ondergraaft.

Te overwegen valt daarom een alternatieve route te bewandelen en het subjectieve aspect eerlijk te gaan erkennen en te verdisconteren in de procedures die moeten leiden tot de toekenning van een publieke bijdrage (RMO 2004a: 23). In plaats van te streven naar objectieve indicatieregels keren we terug naar een situatie waarin de subjectievere inschattingen van professionals de basis vormen van toekenningen. Deze subjectieve basis omringen we vervolgens met kracht en met tegenkracht, in de vorm van aan de ene kant klacht- en beroepsmogelijkheden voor cliënten en aan de andere kant een 'advocaat van de publieke zaak'. Deze advocaat is de nieuwe figuur in het geheel en krijgt als opdracht om uitgekeerde bedragen te checken en namens de staat bezwaar aan te tekenen in al die gevallen dat bedragen niet naar de geest van de wetgever lijken te zijn uitgekeerd. Het is zijn taak om de fouten van de tweede soort terug te dringen door druk te creëren tegenover de 'toekenners' van uitkeringen.

6 Een fiscaal toeslagstelsel

De vraag is nu wat voor soort stelsel het meest geëigend is om optimaal te beschermen en te activeren. Welke instrumenten heb je nodig om te voldoen aan de eerder genoemde voorwaarden: ten eerste scherp onderscheid maken tussen wie wel en wie niet een publieke bijdrage nodig heeft, en ten tweede ervoor zorgen dat de publieke bijdrage een aanvulling is op de eigen mogelijkheden van burgers en niet andersom? De Raad heeft (nog) geen sluitend antwoord op deze vraag. Daarvoor is zowel meer fundamentele doordenking nodig als onderzoek naar de precieze vormgeving en alle complicaties daarbij. Wel wil de Raad alvast een richting geven, waarvan hij denkt dat de oplossing daarin gelegen kan zijn.

In het advies *Vershil in de verzorgingsstaat* heeft de Raad het voorstel gedaan om een groot aantal traditionele verzorgingsstaatarrangementen op te nemen in een fiscaal toeslagstelsel. Dit sluit aan bij onze eerdere opmerkingen over de positieve uitwerking van toeslagen op de bestrijding van de armoedeval. Volgens de Raad kan fiscalisering tegemoet komen aan de bovengenoemde voorwaarden. Een fiscaal toeslagstelsel kan een scherp criterium leveren om te bepalen wie in aanmerking komt voor een bijdrage uit de publieke middelen. Activiteit is daarbij voorwaarde voor een uitkering (toeslag), zonder te miskennen dat er mensen zijn die geen activiteiten kunnen verrichten. Het toeslagstelsel kan ook een stimulerend kader bieden voor de ontplooiing van eigen, private initiatieven. Je moet namelijk eerst iets doen om recht te krijgen op zo'n toeslag.

We werken deze redenering verderop uit, nadat we kort hebben stilgestaan bij de beleidsmatige context van ons voorstel.

Met het voorstel voor een fiscaal toeslagstelsel sluit de RMO aan bij een aantal beleidsontwikkelingen dat al gaande is, bijvoorbeeld de recente introductie van

de 'zorgtoeslag' en de nieuwe Wet kinderopvang. In beide gevallen zijn eerst de burgers (financieel) aan zet en wordt pas in tweede instantie gekeken in hoeverre er sprake kan zijn van een tegemoetkoming in de kosten (een 'publieke bijdrage'). Ook het wetsvoorstel Harmonisatie van Inkomensafhankelijke Regelingen (Tweede Kamerstuk 2004) en de voorgenomen Belastingdienst Toeslagen zijn stappen in deze richting.

De RMO wil een stap verder gaan en denkt aan een ontschot systeem van toeslagen voor buitengewone lasten in de sfeer van zorg, wonen, kinderopvang, studiekosten et cetera. Uitgangspunt is dat elk huishouden aanvankelijk zelf op de diverse domeinen (wonen, studie, kinderopvang, zorg) zijn eigen voorzieningen betaalt, waarbij het in principe volgens de gangbare criteria in aanmerking komt voor een tegemoetkoming. Wanneer de totaliteit van al deze buitengewone lasten een nader te bepalen percentage van het inkomen overschrijdt, dan kan het desbetreffende huishouden in aanmerking komen voor een (gedeeltelijke) tegemoetkoming in de inkomstenbelasting (toeslag). Andersom geldt dat als het totaal van de buitengewone lasten het percentage van het inkomen niet overschrijdt, er geen toeslag wordt uitgekeerd. Onderzocht zou moeten worden of de toeslag vervolgens ook weer via regels aan een maximum gekoppeld zou moeten worden, of dat de eerder genoemde advocaat van de publieke zaak voldoende tegenwicht biedt tegen onnodig hoge toeslagen.

Volgens de Raad zou de fiscalisering een geschikt instrument kunnen zijn om handen en voeten te geven aan de gewenste omkering van publiek en privaat. Ze biedt ten eerste houvast om de draagkracht van burgers te meten en daarmee de mogelijkheid om de grens van hun private verantwoordelijkheid te bepalen. Hierdoor kan de politiek beter in staat zijn te bepalen waar het aangrijpingspunt ligt van de 'publieke bijdrage'. Er ontstaat zo ook een scherper en rechtvaardiger criterium voor de verdeling van publieke middelen.

Maar ook aan de tweede voorwaarde – een stimulerend kader voor de ontplooiing van eigen, private initiatieven – kan zo worden tegemoetgekomen. Het toeslagstelsel gaat namelijk nadrukkelijk uit van wat iemand kan en doet. Voor een toeslag vragen we niet aan mensen wat ze tekortkomen, maar wat ze zelf al hebben verdiend, geregeld enzovoort. Daarnaast kan het stimuleren van activiteit via fiscalisering nog een stap verder gaan. De fiscus is immers niet alleen in staat te achterhalen wie niet voor publieke middelen in aanmerking komt, maar ook wie wel. Doelgerichte toeslagen kunnen ingezet worden om het private initiatief te ondersteunen. Dat geldt voor het brede terrein van verzorgingsstaat en overheidsbemoeienis, van veiligheid tot onderwijs en van zorg tot sociale zekerheid. Zo kan de overheid het eigen veiligheidsinitiatief stimuleren via een belastingvoordeel bij een beveiliging van het huis conform het Politie Keurmerk Veilig Wonen, en private activiteiten in het onderwijs via bijvoorbeeld gerichte toeslagen op overblijfmogelijkheden. Ten aanzien van de sociale zekerheid geldt dat bijvoorbeeld uitkeringsgerechtigden een extra toelage kunnen ontvangen bij de aanvaarding van werk.

6.1 Tot slot (en verder)

Tot nu toe heeft de Raad het idee van een fiscaal toeslagstelsel alleen nog maar op hoofdlijnen uitgewerkt. Verder heeft de Raad uitvoerig nagedacht en gerapporteerd over de participatie van ouderen. Om de waarde van het toeslagstelsel te bewijzen, is het volgens de Raad nodig om de gevolgen van fiscalisering te doordenken voor andere problemen rond sociale zekerheid en voor meer leeftijdsgroepen. Daarbij stellen we onder meer de volgende vragen:

- Is het toeslagstelsel inderdaad beter in staat om de armoedeval te voorkomen?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat switchen op de arbeidsmarkt geen kosten oplevert maar opbrengsten?
- De scherpe grens tussen arbeid en niet-arbeid: draagt fiscalisering ertoe bij dat die grens vervaagt?

- De koppeling tussen sociaal minimum en minimumloon: kan het sociaal minimum beter op niveau worden gehouden door het te ontkoppelen van het minimumloon, en welke rol speelt een toeslag daarin?

De Raad nodigt de commissie-SZW uit om langs de in deze brief vermelde lijnen verder te denken en is uiteraard graag bereid daartoe de nodige bijdragen te verlenen.

Literatuur

Buurmeijer, F. et al (2004), Vernieuw de sociale zekerheid. In: *De Volkskrant*, 22 oktober 2004.

Groot, I. en Heyma, A. (2004), Financiële prikkels voor werknemers bij uittreding. In: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2004b), *Mogen ouderen ook meedoen*. Den Haag: Sdu Uitgevers: 53-102.

Nieuwe accenten op het terrein van werk en inkomen. Tweede Kamer vergaderjaar 2004-2005, 29 804, nr. 1.

Oers, F.M. van et al(1999), *An Earned Income Tax Credit in the Netherlands: simulations with the MIMIC model*, Research Memorandum no. 150. Den Haag: CPB.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2004a), *Vershil in de verzorgingsstaat. Over schaarste in de publieke sector*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2004b), *Mogen ouderen ook meedoen*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Algemene wet inkomensafhankelijke regelingen; voorstel van wet. Tweede Kamer vergaderjaar 2004-2005, 29764, nr. 2

Bijlage adviesvraag

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling
t.a.v. dr. K.W.H. van Beek, directeur

Den Haag, 22 december 2004

Op verzoek van de Tweede Kamer heeft de regering de notitie Nieuwe accenten op het terrein van werk en inkomen opgesteld, waarin zij haar visie presenteert op een toekomstbestendige Nederlandse verzorgingsstaat (Kamerstuk 29804, nr.1)

Ter voorbereiding op de behandeling van deze notitie in de Tweede Kamer in het voorjaar van 2005 is de vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid voornemens een seminar te organiseren. Ten behoeve van dit seminar worden relevante adviesorganen en de sociale partners verzocht een notitie van maximaal 15 pagina's op te stellen, waarin zij in hoofdlijnen hun visie geven op een toekomstbestendig stelsel op het terrein van arbeidsmarkt en sociale zekerheid.

De vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid zou het zeer op prijs stellen indien de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling bereid zou zijn een dergelijke notitie op te stellen. Voor zover u zich daartoe geroepen voelt en geëquipeerd bent, zou de commissie het zeer waarderen indien in de notitie de volgende thema's aan bod zouden kunnen komen:

- de opbouw van een toekomstig sociaal zekerheidsstelsel;
- de relatie tussen een activerend sociaal zekerheidsstelsel, een effectieve arbeidsmarkt en
- reïntegratiebeleid en -markt en het ontslagstelsel;
- de randvoorwaarden, waaronder scholing en de combinatie van arbeid en zorg;
- vergroting van de arbeidsparticipatie;
- de onderkant van de arbeidsmarkt;
- armoedeval en inkomensafhankelijke regelingen;
- de ontwikkelingen in andere EU-lidstaten.

De notities zullen in een syllabus worden bijeengebracht en vooraf aan de deelnemers aan het seminar worden togezonden.

Bij een positieve reactie uwerzijds verzoek ik u de notitie in de eerste helft van februari 2005 aan de commissie te doen toekomen, aangezien het streven is het seminar eind februari/begin maart te houden.

De griffier van de vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid,
Nava

Overzicht van uitgebrachte adviezen

Adviezen

2005

- Eenheid, verscheidenheid en binding. Over concentratie en integratie van minderheden in Nederland. Advies 35, februari 2005 (ISBN 90 12 10844 6)

2004

- Ouderen tellen mee. Advies aan de Themacommissie Ouderenbeleid van de Tweede Kamer. Advies 34, december 2004 (ISBN 90 12 10769 5)
- Mogen ouderen ook meedoen. Advies 33, december 2004 (ISBN 90 12 10768 7)
- Toegang tot recht. Advies 32, december 2004 (ISBN 90 12 10742 3)
- Sociale veiligheid organiseren. Naar herkenbaarheid in de publieke ruimte. Advies 31, december 2004 (ISBN 90 12 10741 5)
- Verschil in de verzorgingsstaat. Over schaarste in de publieke sector. Advies 30, oktober 2004 (ISBN 90 12 10723 7)
- Humane genetica en samenleving. Bouwstenen voor debat. Advies 29, mei 2004 (ISBN 90 12 10586 2)
- Europa als sociale ruimte. Open coördinatie van sociaal beleid in de Europese Unie. Advies 28, mei 2004 (ISBN 90 12 10565 x)

2003

- Hart voor Europa. De rol van de Nederlandse overheid. Advies 27, september 2003 (ISBN 90 12 09998 6)
- Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek. Advies 26, januari 2003 (ISBN 90 12 09810 6)

2002

- De handicap van de samenleving. Over mogelijkheden en beperkingen van community care. Advies 25, november 2002 (ISBN 90 12 09758 4)
- Bevrijdende kaders. Sturen op verantwoordelijkheid. Advies 24, november 2002 (ISBN 90 12 09757 6)
- Geen woorden maar daden. Bijdrage aan het normen- en waardendebat. Advies 23, november 2002 (ISBN 90 12 09755 x)
- Werken aan balans. Een remedie tegen burn-out. Advies 22, juli 2002 (ISBN 90 12 09686 3)
- Educatief centrum voor ouder en kind. Advies over voor- en vroegschoolse educatie. Advies 21, juni 2002 (ISBN 90 12 09572 7)
- Levensloop als perspectief. Kanttekeningen bij de Verkenning Levensloop. Beleidsopties voor leren, werken, zorgen en wonen. Advies 20, mei 2002 (ISBN 90 12 09563 8)

2001

- Van uitzondering naar regel. Maatwerk in het grotestedenbeleid. Advies 19, september 2001 (ISBN 90 12 09346 5)
- Aansprekend opvoeden. Balanceren tussen steun en toezicht. Advies 18, juni 2001 (ISBN 90 12 09319 8)
- Instituties in lijn met het moderne individu. De sociale agenda 2002-2006. Advies 17, mei 2001. (ISBN 90 12 09066 0)
- Kwetsbaar in kwadraat. Krachtige steun aan kwetsbare mensen. Advies 16, maart 2001 (ISBN 90 12 09067 9)

2000

- Ver weg en dichtbij. Over hoe ICT de samenleving kan verbeteren. Advies 15, december 2000 (ISBN 90 12 09063 6)
- Van discriminatie naar diversiteit. Kanttekeningen bij de Meerjarennota Emancipatiebeleid Van vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid. Advies 14, september 2000 (ISBN 90 12 09081 4)
- Wonen in de 21^e eeuw. Advies 13, september 2000 (ISBN 90 12 09064 4)

- Alert op vrijwilligers. Advies 12, juni 2000 (ISBN 90 12 09073 3)
- Ongekende aanknopingspunten. Strategieën voor de aanpassing van de sociale infrastructuur. Advies 11, juni 2000 (ISBN 90 12 09062 8)
- Aansprekend burgerschap. De relatie tussen organisatie van het publieke domein en de verantwoordelijkheid van burgers. Advies 10, maart 2000 (ISBN 90 399 1706 x)

1999

- Nationale identiteit in Nederland. Advies 9, september 1999 (ISBN 90 399 1694 2)
- Arbeid en zorg. Reactie op de kabinetsnota 'Op weg naar een nieuw evenwicht tussen arbeid en zorg'. Advies 8, juni 1999 (ISBN 90 399 1629 2)

1998

- Integratie in perspectief. Advies over integratie van bijzondere groepen en van personen uit etnische groeperingen in het bijzonder. Advies 7, december 1998 (ISBN 90 399 1533 4) met afzonderlijke achtergrondstudie (ISBN 90 399 1534 2)
- Verantwoordelijkheid en perspectief. Geweld in relatie tot waarden en normen. Advies 6, december 1998 (ISBN 90 399 1532 6) met afzonderlijke achtergrondstudie (ISBN 90 399 1542 3)

1997

- Uitsluitend vrijwillig!? Maatschappelijk actief in het vrijwilligerswerk. Advies 5, december 1997 (ISBN 90 399 1460 5) met afzonderlijke achtergrondstudie (ISBN 90 399 1459 1)
- Kwaliteit in de buurt. Advies 4, november 1997 (ISBN 90 399 1456 7)
- Werkloos toezien? Activering van langdurig werklozen Advies 3, juni 1997 (ISBN 90 399 1302 1)
- Stedelijke vernieuwing. Advies 2, juni 1997 (ISBN 90 399 1357 9)
- Vereenzaming in de samenleving. Advies 1, maart 1997 (ISBN 90 399 1289 0)

- Adviesbrief: Enkele aspecten van de ruimtelijke inrichting 2030, november 1997

Adviezen uitgebracht in samenwerking met andere adviesraden

2003

- Inburgering: educatieve opdracht voor nieuwkomer, overheid en samenleving. Advies van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, uitgebracht aan de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken. Werkdocument 1, november 2003

2001

- Etniciteit, binding en burgerschap. Bijlage II: Eigenheid en diversiteit. In samenwerking met de Raad voor Openbaar Bestuur, april 2001
- Samen naar de taalschool. Allochtone levende talen in perspectief. Bijlage 1: Onderwijs in allochtone levende talen. In samenwerking met de Onderwijsraad, november 2001

2000

- Gezond zonder zorg, augustus 2000 (ISBN 9057320622) met achtergrondstudies (ISBN 905732069x en 9057320630). In samenwerking met de Raad voor Volksgezondheid en Zorg

1999

- Verslavingszorg herijkt. Advies over een besturingsmodel voor verslavingszorg en verslavingsbeleid, juli 1999 (ISBN 9057320460) met afzonderlijke achtergrondstudies (ISBN 9057320460, 9057320460, 9057320479). In samenwerking met de Raad voor Volksgezondheid en Zorg
- Zorgarbeid in de toekomst. Advies over de gevolgen van demografische ontwikkeling van vraag en aanbod zorg(arbeid), april 1999 (ISBN 9039915350) met afzonderlijke achtergrondstudie

(ISBN 9039915369). In samenwerking met de Raad voor Volksgezondheid en Zorg

1998

- Voorschools en buitenschools. Dwarsverbindingen, verantwoordelijkheden. In samenwerking met de Onderwijsraad, juni 1998

Onderzoeken

2005

- Tussen vangnet en trampoline. Over de inzet van publieke middelen voor participatie en zekerheid. Hans Adriaansens, Krijn van Beek en Rienk Janssens, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Werkdocument 8, maart 2005 (ISBN 90 777 58 070)
- Preventiebeleid. Een verkennende achtergrondstudie. Universiteit Utrecht en Radboud Universiteit Nijmegen, R. Torenvlied en A. Akkerman. Werkdocument 7, februari 2005 (ISBN 90 777 58 06 2)

2004

- Over insluiting en vermijding. Twee essays over segregatie en integratie. J. Uitermark en J.W. Duyvendak; P. Scheffer. Werkdocument 6, december 2004 (ISBN 90 777 5800 3)
- "Nee, ik voel me nooit onveilig". Determinanten van sociale veiligheidsgevoelens. Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, H. Elffers en W. de Jong. Werkdocument 5, oktober 2004 (ISBN 90 777 5805 4)
- Ouderen en maatschappelijke inzet. Sociaal en Cultureel Planbureau, K. Breedveld, M. de Klerk en J. de Hart. Werkdocument 4, september 2004 (ISBN 90 777 5804 6)
- Financiële prikkels voor werknemers bij uittreding. Stichting voor Economisch Onderzoek, I. Groot en A. Heyma. Werkdocument 3, augustus 2004 (ISBN 90 777 5803 8)

- Sociale veiligheid vergroten door gelegenhidsbeperking: wat werkt en wat niet? Sociaal en Cultureel Planbureau, K. Wittebrood, M. van Beem. Werkdocument 2, augustus 2004 (ISBN 90 777 5802 x)

Publicaties van de RMO zijn te downloaden via www.adviesorgaan-rmo.nl.

Adviezen zijn ook te bestellen bij:

Sdu Klantenservice

Tel. 070 378 98 80

Fax 070 378 97 83